

СПІВВІДНОШЕННЯ ПОКАЗНИКІВ ЛОКУСУ КОНТРОЛЮ, ЕМПАТІЇ ТА РІВНЯ ДОМАГАНЬ: РЕЗУЛЬТАТИ ФАКТОРНОГО АНАЛІЗУ

У статті викладено результати факторного аналізу показників локусу контролю, емпатії та рівня домагань.

Ключові слова: *інтернальність, екстернальність, емпатія, рівень домагань.*

Під локусом контролю розуміється така психологічна якість людини, яка характеризує її схильність приписувати відповідальність за події, що відбуваються з нею, зовнішнім силам або власним здібностям і зусиллям. Локус контролю є теоретичним поняттям моделі особистості Дж. Роттера. Віра індивіда в те, що його поведінка де термінується переважно або ним самим (інтернальний тип локусу контролю), або його навколишніми чи обставинами (екстернальний тип локусу контролю), формуючись у процесі соціалізації, стає стійкою особистісною характеристикою [7].

Отже, виділяють два полярні способи приписування причинності і відповідальності. У одному випадку причинність і відповідальність приписується самій діючій особі (її зусиллям, здібностям, бажанням) - ця стратегія називається "інтернальною" ("інтенальний локус контролю", "суб'єктивний локус контролю"), в іншому випадку "відповідальність покладається" на чинники, незалежні від особи, - зовнішні обставини, випадковості, везіння, містичний чинник долі, фатальну дію спадковості тощо; другий спосіб називається "екстернальним локусом контролю". У концепції Дж.Роттера локус контролю вважається універсальним відносно до будь-яких типів ситуацій: він однаковий і у сфері досягнень, і у сфері невдач [7, 8].

Приписування відповідальності за результати діяльності зовнішнім силам притаманне людям з екстернальним, зовнішнім локусом контролю, що відповідає пошуку причин поведінки ззовні, серед оточення. Приписування відповідальності за результати діяльності власним здібностям та зусиллям свідчить про те, що в даної особи переважає інтернальний, внутрішній локус контролю, що відповідає пошуку причин поведінки в собі. Локус контролю не визначає реальність контролю зовнішніми чи внутрішніми причинами, а лише суб'єктивне його сприйняття. Інтернальність або екстернальність – це не часткова особистісна риса, а певний особистісний паттерн, цілісна особистісна комбінація [5, 6].

Інтернальність пов'язана з багатьма психологічними процесами, явищами та рисами особистості, що утворюють її антистресовий контур. Зіпнувшись з перешкодами на шляху саморозвитку, інтернали значно частіше виявляють пошукову активність. Така активність створює передумови знаходження продуктивних шляхів подальшого розвитку особистості.

Інтернальність тісно пов'язана також з таким складним і вагомих утворенням, як соціальний інтерес. Соціальний інтерес є одним з основних понять в теорії особистості А. Адлера, який розглядав його як важливу передумову особистісного пристосування, взаємодії людини зі світом. У різних контекстах А. Адлер пов'язував соціальний інтерес з різними класами психологічних перемінних: когнітивними (розуміння, ідентифікація), емоційними (емпатія, симпатія), мотиваційними (прагнення, зусилля) та поведінковими (кооперація). Гіпотеза А.Адлера про те, що соціальний інтерес є головним фактором задоволеності життям, отримала численні експериментальні підтвердження [8].

Огляд досліджень сучасних психологів, які виходять з іншої позиції, показує, що в різних за типом ситуаціях можливі не лише однонаправлені поєднання локусу контролю. У зв'язку з цим у тестах, спрямованих на діагностику локусу контролю, пропонується виділяти різні субшкали, такі, як: контроль в ситуаціях досягнення, в ситуаціях невдачі, у сфері виробничих і сімейних стосунків, в області здоров'я тощо. Такий підхід є цілком виправданим.

Ми згодні з А.О. Реаном, який стверджує, що, незважаючи на значущість ситуативного моменту, локус контролю є інтегральною і досить загальною особистісною характеристикою. Виділення в концептуальному плані різних областей прояву локусу контролю, а в методичному - різних субшкал, очевидно, доцільно. У той же час, зайве дроблення не завжди обгрунтоване, оскільки воно спрощує саму концепцію локусу контролю і знижує практичний потенціал цього поняття [2].

Від міри вираження інтернального або екстернального локусу контролю значною мірою залежить як світосприймання особистості, так і її активність. Це виявляється на всіх рівнях людського буття. Люди з високою інтернальністю вважають, що більшість важливих ситуацій в їхньому житті були наслідком їх власних дій, що вони можуть ними управляти; вони відчувають свою відповідальність за ці події і за те, як складається їх життя в цілому. В інтерналів, порівняно з екстерналами, часовий простір більш насичений позитивними подіями. Тому життя інтерналів уявляється наповненим прагненнями, цілями. Така віра в себе, в життя спонукає їх до більшої пізнавальної, трудової та соціальної активності. Життєві успіхи інтерналів значно перевищують успіхи екстерналів. Внутрішній локус контролю є соціально схвальною цінністю, ідеальному Я завжди приписується внутрішній локус контролю. Інтернали частіше досягають успіхів у творчій та професійній діяльності, менш тривожні та агресивні, здатні стійкіше захищати свої принципи ніж екстернали. Інтернали менш підозріливі у стосунках, частіше викликають довіру, досягаючи своїх цілей. Люди, які мають внутрішній локус контролю більш упевнені в собі, наполегливі в досягненні поставленої мети, здатні до самоаналізу, врівноважені, товариські і незалежні, у них домінує мотив досягнення успіху [4].

Дослідження, які пов'язують інтернальність/екстернальність з міжособистісними стосунками, свідчать, що інтернали менш схильні до конфліктів. Вони більш популярні, послідовні, проявляють більшу терплячість, більш комунікабельні та доброзичливі. Їм притаманна емоційна стабільність, рішучість, самоконтроль і стриманість. Дослідження самооцінки людей з різними типами суб'єктивного контролю показують, що люди з інтернальним локусом контролю вважають себе добрими, незалежними, рішучими, справедливими, здібними, дружелюбними, чесними, самостійними.

Інтернали, на відміну від екстерналів, більш продуктивно працюють не в команді, а на самоті. Вони більш активні у пошуку інформації, більш обізнані у ситуації, проявляють більше ініціативи, більш принципові у міжособистісних стосунках, не бояться ризикувати. Інтернали сильніше реагують на втрату особистої свободи (наприклад, при ув'язненні), більш відповідально ставляться до власного здоров'я. Інтернали менше піддаються дистресу в екстремальних умовах при здійсненні соціального тиску, ніж екстернали. Адаптивна роль інтернальності підтверджується даними досліджень осіб, хворих на невроз, що свідчать про характерні для них низькі вихідні показники інтернальності і підвищення її в процесі психотерапевтичного впливу [4].

Виходячи з означеного можна стверджувати, що концепція локусу контролю, хоча і має майже 60-річну історію і досить велику кількість емпіричних досліджень, потребує, зокрема, в підлітковому віці, визначення психологічних детермінант, пошуку гендерних відмінностей, тощо.

Метою даної роботи є викладення результатів факторного аналізу показників локусу контролю, емпатії та рівня домагань.

Для емпіричного дослідження були використані такі методики: створений і апробований оригінальний тест-опитувальник, який відповідає певним теоретичним уявленням про дану властивість особистості і вирішує практичні завдання з вивчення індивідуальних особливостей локалізації контролю саме у підлітків [1], опитувальник емпатичних тенденцій особистості А. Мехрабіана і Н. Епштейна, що діагностує схильність проявляти емпатію у відношенні до людей і тварин, та опитувальник рівня домагань [3].

Факторний аналіз на відміну від кореляційного аналізу, здійснює пошук сукупностей кореляцій і деякою мірою розкриває характер взаємозв'язків між певними групами показників. Перевагами цього виду аналізу є розгляд результатів факторного аналізу в контексті єдності, субординації, взаємозалежності та взаємодоповнюваності. В даній роботі використовувався факторний аналіз з подальшою ротацією (Extraction Method: Unweighted Least Squares, Principal Component Analysis and Rotation: Varimax with Kaiser Normalization), який здійснювалися за допомогою комп'ютерної програми SPSS 13.0 for Windows.

Після ротації матриці компонент серед отриманих факторних моделей була обрана трьохфакторна модель. Ця модель, що буде представлена та обговорена нижче, на нашу думку, більшою мірою відповідає вимогам, що пред'являється до відбору факторних моделей.

В табл. 1 наведено остаточний варіант – трьохфакторну модель, яка певним чином структурує психологічні властивості особистості, що вивчаються.

Таблиця 1

*Трьохфакторна модель індивідуально – психологічних властивостей особистості підлітків
у просторі показників, що обрані для вивчення у співвідношенні з локалізацією контролю*

№	Додатній полюс (+)	Вага
	Фактор I	
1	загальна інтернальність (ЗІнт)	993
2	інтернальність в сфері невдач (Нев)	772
3	інтернальність в галузі життєвої перспективи (Перс)	762
4	Інтернальність в сфері досягнень (Дос)	703
5	інтернальність в галузі здоров'я і хвороб (Здор)	680
6	інтернальність в сфері спілкування з однолітками (Спіл)	647
7	інтернальність в області розваг і захоплен (дозвілля) (Дозв)	647
8	Інтернальність в сфері сім'ї і стосунків з батьками (Сім)	618
9	Інтернальність в сфері внутрішнього світу (Всвіт)	593
10	Інтернальність в навчанні і стосунках з вчителями (Шк)	568

11	Рівень домагань (Дом)			564
12	інтернальність в сексуальній сфері (Секс)			373
Фактор II				
1	Індекс емпатії (Емп)	957	Стать	- 306
2	Прийняття емпатії (ПЕмп)	665	Рівень домагань	- 205
3	Неприйняття емпатії (НЕмп)	774	Інтернальність в сфері внутрішнього світу (Всвіт)	- 204
Фактор III				
1	Адаптація (Адап)	773	інтернальність в області розваг і захоплення (Дозв).	- 278
2	Інтернальність (Інтер)	541	Інтернальність в сфері внутрішнього світу (Всвіт)	- 155
3	Самоприйняття (Самп)	459	Стать	- 154
4	Емоційна комфортність (Еком)	407		
5	Прийняття інших (ПІнш)	316		

У даній таблиці представлені ті показники, що мають найбільшу факторну вагу. Звертає на себе увагу те, що перший фактор даної моделі є монополярним, тобто складається з одного додатного полюсу, а другий і третій – біполярними, тобто вони складаються з двох протилежних полюсів. Ці полюси характеризуються протилежним змістовним наповненням, яке представлено означеними показниками.

Перший фактор можна назвати „*фактором загальної інтернальності*”, який має саму високу факторну вагу. Цей фактор об'єднав всі показники інтернальності, що діагностуються за допомогою оригінального тест-опитувальника і характеризується тим змістовним наповненням, яке міститься у даних показниках і перш за все, відчуття підлітками своєї власної відповідальності за події у своєму житті.

Слід зазначити, що в наших попередніх дослідженнях було експліковані та описані біполярні показники локусу контролю підлітків, на які був спрямований відповідний оригінальний тест-опитувальник [1]. Нагадаємо, що *додатний полюс* цього показника характеризує високий рівень суб'єктивного контролю над будь-якими значимими ситуаціями. Підлітки з високим показником вважають, що більшість важливих подій в їх житті було результатом їх власних дій, що вони можуть ними керувати, отже, відчувають свою власну відповідальність за ці події і за те, як складається життя в цілому. Проте, *від'ємний полюс* відповідає низькому рівневі суб'єктивного контролю. Такі досліджувані не бачать зв'язку між власними діями і значимими для них подіями їх життя, не вважають себе здатними контролювати їх розвиток і вважають, що більшість подій є результатом випадкового збігу обставин або дій інших людей.

Таким чином, перший фактор даної трьохфакторної моделі характеризується в цілому високим рівнем суб'єктивного контролю над емоційно позитивними подіями та ситуаціями; розвинути почуття суб'єктивного контролю відносно негативних подій та ситуацій, що проявляється у схильності звинувачувати самого себе в різноманітних невдачах, неприємностях та стражданнях; здатністю суттєво впливати на сімейну ситуацію та визначати власний особистісний розвиток в умовах сімейного виховання; здатністю контролювати ситуацію власної шкільної успішності та спілкування з вчителями; почуттям спроможності контролювати власні неформальні стосунки з іншими людьми; відчувати відповідальність за стан власного здоров'я та захворювання; відповідальністю за початок статевого життя, його перебіг та наслідки і таке інше.

Другий фактор є біполярним. Його можна назвати фактором *емпатії*, (*додатний полюс*) який характеризує емоційне відгукування, рівень емпатичних тенденцій, емоційної чутливості на хвилювання інших. Нагадаємо, що під терміном емпатія розуміється проникнення в переживання іншої людини, збагнення її емоційних станів. Тобто, емпатія у формі співчуття, або переживання, чи то співрадість, чи то співсмуток, пов'язана з умінням людини "проникати" в чуттєвий світ інших. У різноманітних життєвих ситуаціях емоційна чутливість залежить від адекватності сприймання переживань людей і емоцій, а також від уявлення про причини, які їх викликали. Така чутливість стає спонукальною силою, спрямованою на допомогу іншим. У літературі є багато спроб визначити поняття "емпатія". Часто його пов'язують з проникливістю людини у відношенні до іншої в процесі буденного спілкування. Від'ємний (протилежний) полюс даного фактора складають показники рівня домагань, інтернальність в сфері внутрішнього світу (Всвіт) та показник статі.

Третій фактор – також біполярний, фактор "*адаптації - інтернальність в області розваг і захоплення (Дозв)*". Від'ємний полюс цього фактора об'єднує інтернальність в області розваг з показниками інтернальності у сфері внутрішнього світу (Всвіт) і статі. У цьому полюсі даного фактора містяться властивості особистості, що свідчать про нездатність контролювати ситуацію у внутрішньому світі, невміння керувати власними емоціями та приписування відповідальності за зміст та узгодженість власних душевних та духовних переживань зовнішнім факторам та впливам інших людей, а також про несхильність досліджуваного до свідомого контролю способів проведення дозвілля та відповідального вибору захоплення та розваг. Якщо врахувати показник статі, то можна вважати, що скоріше такі якості властиві жінкам.

Висновки:

1. Локус контролю є важливою інтегральною характеристикою особистості, показником взаємозв'язку відношення до себе і показує стосунки до оточення, світу. Інтернальність або екстернальність - це не приватна особистісна риса, а певний особистісний паттерн, цілісна особистісна комбінація.

2. У наслідок проведеного факторного аналізу есплікувалося три фактори, де найістотніше семантичне навантаження припало на трьохфакторну модель. Саме тому надано їй опис та інтерпретацію, що дозволило з'ясувати найтипівші та найхарактерніші індикатори локалізації контролю за подіями власного життя підлітків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дмишко О.С. Опитувальник показників локалізації суб'єктивного контролю підлітків (ЛСК-П) (психодіагностична методика). Свідectво про реєстрацію авторського права на твір № 33971 від 05. 07. 2010. Мін. освіт. і науки України Державний департамент інтелектуальної власності – 65 с.
2. Реан А.А. Психология изучения личности / А.А. Реан. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 288 с.
3. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога в образовании: учебное пособие / Е.И. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1995. – 529 с.
4. Фернхем А., Хейвен П. Личность и социальное поведение / А. Фернхем, П. Хейвен. – СПб.: Питер, 2001. – 368 с.
5. Фрейдджер Р., Фейдимен Д. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Фрейдджер Р., Фейдимен Д. – СПб.: ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2004. – 608 с.
6. Butkowsky I.S., and Willows D.M. Cognitive-motivational characteristics of children varying in reading ability: Evidence for learned helplessness in poor readers // Educational Psychology. — 1980. Vol. 72. – P. 408-422.
7. Rotter J.B. Some problems and misconceptions related to the construct of internal versus external control of reinforcement // Journal of Consulting and Clinical Psychology. — 1975. Vol. 43. — P. 56 — 67.
8. Weiner B. Human motivation: metaphors, theories, and research. Newbury Park, – Calif.: Sage, 1992. — 391 p.

Подано до редакції 06.09.2010